

DAN ANDERSSON

Evighetsmaskinen

Ur *In my solitude och andra noveller* (2017)

Ursprungligen ur *Posthuma noveller* (1922)

Han kallades endast »herr Martin», därför att hans andra namn var för mödosamt att uttala, han hette Beilitz, och det kunde inte bönderna med. Varför han bodde på landet, i ett vindsrum ovanför en halvgalen arrendator som även var socknens urmakare — i synnerhet duglig på moraklockor och tröskvandringar¹ som börjat krångla i gången — var länge föremål för gissningar, en ung artist som till och med haft utställning i Stockholm skulle väl helst bo där, bland kamrater och yrkesbröder. Men så småningom hade det gått upp för Toråsbönderna att trots artistnamnet, trots utställningen i Stockholm och trots porträtt av herr Martin som de sett i Stockholmstidningen, så var herr Martin så fattig, hade så jämmerligt små inkomster att han *måste* bo så här. Denna upptäckt föranledde att han blev föremål för dels medlidande, dels ringaktning i stället för beundran — men det tycktes bekomma herr Martin lika. Han drev ute

¹ tröskvandring = en konstruktion som drevs av dragdjur och som användes för att tröska, d.v.s när man frigör sädeskornen från strån och agnar

i skogen sommar och höst och vår och även om vintern när ej kölden var för hård, och de som vågat sig upp på hans kupa kunde intyga att nog arbetade han. Fast om han egentligen var fullt klok, det var ju fråga, ty han målade ingenting som liknade varken träden eller människorna eller djuren, tyckte de.

Nu var det julafton med en hård och befallande och vass vind som gick fram som en rövare och illgärningsman och sopade snön upp mot skyn och spelade orkester i skorstenar och knutar. Vägarna till bys var igensopade redan på förmiddagen när herr Martin vadade genom drivorna för att efterhöra post hos handlanden. Hans julafton, nästan hans liv, hängde på om det skulle finnas någon post till honom. Hans liv — ånej, tänkte han, nog lever jag över julen fast inte de där hundra kronorna skulle komma — men att vara utan mat om jul — han knöt händerna i byxfickorna för att inte förfrysa dem. Handelsmannen ger mig inte mer på kredit om jag inte lämnar någon avbetalning! Tänk att jag redan är trettiotvå år — och inte kan försörja mig! Han drog ansiktet till en grimas — om han ändå skulle försöka att kritsa tobak åtminstone i fall inga pengar kommit? Kunde handlanden neka på själva julafton? Men se det där att fråga om kredit nu igen — ha ha! Det skulle bara fattas att han inga pengar fick nu och så den där underlige urmakaren som bodde inunder skulle som vanligt komma upp och be att få låna tobak. Han

skulle nödgas tala om att han var utan — på julafton — och så skulle hela byn ha klart hur hans ställning var! Men pengarna måste ju komma.

Yrsnön dansade mot de ljusgult glimmande glastrutorna i dörren hos handlanden, fullt med folk och han fick vänta länge. Han var trött och ändå ville han ej sätta sig på den del av disken som annars var ledig. Gummor och gubbar med näverkontar², nattsäckar, byttor och korgar vände sig om och tittade i imman och doften av lutfisk och människors utdunstning. På golvet rann floder av smutsigt vatten ned till en liten pöl vid dörren, som öppnades då och då så att ett litet moln av snö kunde dansa in och öka på vatten-samlingen, som redan var svart som bläck av stybbet³ från kolares skor. Två fotogenlampor blänkte matt som om deras glas varit av horn ovanför disken, och bakom denna sprang handlanden av och an mellan uppslagna säckar och kaggar jämte sin tjocka, rödkindade fru, bägge med snörstumpar i munnen och papperspåsar i händerna. Folket talade om vädret, om snön, om lutfisken. Herr Martin trängde sig sakta och blygt fram för att fråga om post. Skulle han ta mod till sig och fråga om kredit på tobak först? Hans hjärta stod nästan stilla. Handlar-

² näverkontar = väskor eller korgar av flätad näver, d.v.s. det yttre lagret bark från björkar

³ stybb = koldamm

hustrun spände i honom ett par morska, penningmedvetna ögon, en blick som tydligt talade om att »här var inget krus»⁴. Han skulle fråga om post ...

Handelsmannen hejade till och gick bort till en låda i ett hörn varur han tog upp en del tidningar, korsband⁵ från Åhlén & Holm, några flottiga blå brev i »pigkuvert», ett dussin julkort vars glitter retade herr Martins ögon så att han slöt dem. — Nehej — det tycks inte vara nånting idag ...

Sakta drog han sig mot dörren, blek som ett lik och nästan darrande. Han tog redan i dörrvredet. Men det var ju vanvett att inte kritsa⁶ litet tobak åtminstone — till jul — till jul — tre långa helgdagar i ensamheten. Vad hade det tagit åt honom som stannat här över helgen? Buh — han hade inte haft pengar till biljett — och rum i staden — och — och —

Han kunde inte få upp sin mun och säga till om tobak — han spottade och var arg på sig själv. Skulle hela byn höra att han var utan pengar på julafton ... Nej, han kunde inte — han var för stolt, för högmodig att stå här och bli nekad kredit inför alla människor.

När han arbetat sig genom snödrivorna och var halvvägs hemma räknade han över att han

⁴ »här var inget krus» = här var det ingen idé att försöka
be om något

⁵ korsband = post som hölls ihop av ett korslagt band och som var billigare att skicka

⁶ kritsa = köpa på kredit

hade ett halvt kilogram grovt bröd och ungefär ett hekto margarin kvar där uppe. Men det var ruskigt att tänka på som julkost i tre dagar, i synnerhet när man var utan kaffe och tobak ... Och när han slog upp dörren till sitt ostädade rum och kände lukten av instängd luft, tubfärger, olja och terpentin, ryste han.

Naturligtvis var pengar på väg — men om de anlände i morgon var handelsboden stängd, och han kunde inte gå och efterhöra post den långa vägen om han inte fick mat. Han måste nu ...

Herr Martin var en klok, envist inrättad man, och han hade ingen lust att förtvivla i första taget, men när han nu tänkte på att han måste ransonera brödet och smöret för att få en bit varje dag, så gick det en känsla av på en gång ilska och behov att gråta igenom honom. Han tände lampan, gudskelov, han hade två liter fotogen! Han skattade upp vedförrådet: det borde räcka med någon hushållning. För resten, ved var inte så överhängande, den kunde han gå ut och stjäla på Trävarubolagets skog. Om han bara kunnat stjäla kaffe och tobak av bolaget! Han knöt i nävarna, gick fram och åter på golvet — en sån åsna han var som inte bett att få mer varor på kredit hos handlanden! En idiot! Hur mycket var klockan? Fyra. Det skulle vara stängt där nere nu, om han gav sig dit igen. Och att gå in i handelsmans kök och framställa situationen och be så vackert ... Nej, tack, han hade blivit nekad kredit en gång förut ...

Mörkret blev tätare utanför, fönstrets glas stod svart som en yta av stelnat beck⁷. Herr Martin hade ingen lust att göra upp eld. Han lyckades hitta några sockerbitar — dem lade han undan för att äta dom till det torra brödet och margarinet. Om han inte varit en så erfaren man skulle han ha förlorat all sin sinnesjämvikt nu, men han kom plötsligt ihåg ...

En julnatt i Chicago, hård vinter och inget rum. En aprilnatt i den långa, bittra, hemskt tysta tiggarekön utanför Brodger House i London. Herr Martin satte sig ned på sin hemmagjorda divan, bestående av några lådor med en madrass och filter över, och försjönk i funderingar. Han repeterade den nattens vandring i minnet. London Bridge—Cannon Street — men inte fram till Victoria — där var för öppet, för fint, jo, han hade visst försökt att tigga ända uppe vid New Bridge — och så Aldgate — — Whitechapelroad — Commercial ... ingen konstapel hade hejdat honom och sagt att det var farligt att gå längre in — hans kläder voro sådana att han kunde korsa kring i hela East utan fara. Nere vid Wapping hade han sovit på en pråm som en vänlig skotsk skeppare anvisat honom. Men han hade alltid haft tobak. Det var detta som retade honom värst. Inga fattiga voro utan tobak där ute, besynnerligt nog, det fanns så gott om den, och att tigga tobak gick utmärkt. Men nu ...

⁷ beck = segflytande, mörk massa av destillerad tjära

Hungern började redan regera i hans mage, men han hade ingen lust att stiga upp och börja ransoneringen av brödet.

Om han höll sig riktigt stilla och inte ansträngde sig med något, det vore det bästa. Men nu krävde stillheten absolut rökning, nutidsmänniskan var sådan, tobakshungern gav inte efter mathungern. Han måste tänka på någonting, på att det snart skulle komma ett hundra kronor, på att julen inte var någonting att fästa sig vid ... en meningslös tillställning, tillkommen för att på ett dubbelt sätt erinra den fattige om hans fattigdom, den rike om hans vanmakt att kunna njuta mer än magen och nervsystemet tålde. Han undrade vad den mystiske, ensamme arrendatorn-urmakaren tog sig till där nere. Han kunde höra honom gå och stöka — hade inte heller han några släktingar att resa till?

Bang — bang — bang —

Herr Martin spratt upp, utan att förstå. Urmakaren stötte i taket med något hårt föremål. Vad ville han, var han drucken? Kunde han inte gå upp om han ville något? Ännu en gång knackade det ...

Herr Martin kände på sig att det förestod någonting ovanligt, ty detta var första gången den ensamme där nere knackat. I en handvändning var han där nere, viss om att urmakaren vore sjuk. Han öppnade dörren

försiktigt, nästan rädd. Kunde den gamle fått något slaganfall —

En liten julgran stod mitt på golvet, det var bara fyra eller fem ljus i den, ett litet bord, utan duk, men med gröt och fisk och — och en liten, gammaldags bukig flaska med en bjärt målad blomma och en flygande geting på. Två stolar stod vid bordet, två stolar svarta av ålder och sot och utan ryggstöd. Urmakaren hade två par glasögon på sig, det ena paret för långt ner på nästippen, det andra uppskjutet i håret, en stor skärmmössa på nacken och en uppsyn som om han gjort ett skälmstycke⁸ och kände sig rädd för bannor. Hans röda ansikte sken när ljuset från brasan i den öppna spiseln träffade det, han såg ut som en välmående putsad kopparkastrull på ett välmående bondställe.

— Joho — si ja ville ha ett lite amerikabrev skrivet liksom på själva julafton — kan herr artisten hjälpa mej mä dä? Si jag har e doter i Amerika. Om dä int ä för mycke begärt? Å först då så tänkte ja att den som arbetar åt en ska fell ha kosten där han arbetar. Ja är int så barnsli så jag har julgran annars, men ja tänkte för skojs skull när ja skall ha främmande, å så var dä att ja lånat så mycke tobak av herrn så ja tänkte ge igen nu, å så om han inte tycker att dä liksom skull vara nåt orent å oriktigt mä dänna här maten ja fixerat ihop själv, så skulle ja bara säja

⁸ skälmstycke = bus

dä, ja menar i fall han inte skulle villa äta mä mej, utan tro att dä inte är rent nog så säger ja bara: (Urmakaren steg fram ett par steg och gjorde rösten bred och säker) Brännvine ä full⁹ rent i alla fall ...

Den julkvällen lärde sig herr Martin att inte döma människor efter en måttstock. Det finns många sorter av dem, fina människor som går lappade och smutsiga och till synes otrevliga, men i vars själar det stora gemytet har sitt hemvist.

Där tickade dussintals klockor av alla världens fasoner kring väggarna, och den heliga timmen, tolvslaget dånade fram ur innandömena på stjärnsundsur, moraklockor, smålandsklockor och gamla värmlandsur som kunde repetera timmen varje tid på dygnet om man drog i ett snöre.

Till slut drog urmakaren med mystisk min undan ett förhänge i ett hörn, sköt de överflödiga glasögonen ännu mer uppåt pannan och blev allvarlig som gammalt järn i ansiktet. Ögonen tindrade och hans röst nästan darrade när han sade:

— Ja — om han aldrig säger ett ord åt nån — så — här har ja full *mitt*.

I taket var fäst ett hjul från vilket en snodd löpte ner till en apparat vars invecklade konstruktion tydde på årslångt arbete. Där fanns gamla delar ur ångmaskiner, bitar av en

⁹ full, här = väl, minsann

regulator, ett elektriskt batteri, en laddflaska och två väldiga kolvar av mässing.

Herr Martin log inte, han kände sig rörd. I verkligheten är vi såna där fantaster allihop, tänkte han, den ene målar, den andre ...

Huvudsaken är att ens galenskap inte yttrar sig som elakhet. — Nå — kan han sättas i gång frågade herr Martin, ehuru han redan visste det svar han skulle få, det evigt vanliga:

— Nää — det fattas lite — lite obetydligt, som jag fixerar med just nu. Men ä han inte pampi?

— Jo, den är *fin* ...

Längre fram på natten, när herr Martin skulle gå upp till sig med ett paket tobak i handen, erinrade han sig något och vände i dörren.

— Var det inte ett — amerikabrev jag skulle skriva?

Urmakaren, som redan lagt sig på sin brits, såg litet förlägen ut. Sedan satte han sig upp och skrattade.

— Jag har ingen dotter i Amerika, sade han. Jag har aldrig varit gift. Det var egentligen bara det att jag tyckte jag ville visa — han vinkade mot hörnet där evighetsmaskinen fanns — för det var jul — och så — har jag aldrig visat den förr ...

Herr Martin nickade farväl, förstod och försvann.